

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

29 januari 1969

54e jrg.

No. 2680

Versijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

H. C. Bos; L. H. Klaassen;
H. W. Lambers; P. J. Montagne; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

In delicate balance

Met de Engelse betalingsbalans wil het nog maar steeds niet erg lukken. Wie dacht dat de devaluatie van het Pond Sterling het externe evenwicht van de Britse economie aanzienlijk dichterbij zou brengen, kan niet anders dan teleurgesteld zijn.

De voorlopige cijfers over december jl. geven opnieuw een verslechtering van de handelsbalans te zien: een tekort van £ 55 mln., tegenover een tekort van £ 17 mln. over november 1968. Aan deze maandelijkse cijfers (voor seizoen gecorrigeerd) is moeilijk een duidelijke tendens te onderkennen. Het voorlopige jaarcijfer spreekt echter boekdelen: een tekort op de handelsbalans van £ 857 mln. (1967: £ 637 mln.), op de lopende rekening van £ 507 mln. (£ 404 mln.) en op de betalingsbalans van £ 587 mln. (£ 490 mln.). Gaan we voor vergelijkingsmateriaal een paar jaar verder terug, dan blijkt alleen in 1964 een hoger betalingsbalanstekort te zijn geboekt: £ 769 mln. Maar ook toen waren handelsbalans en lopende rekening nog niet zo slecht als nu; het was het kapitaalverkeer dat toen de grote boosdoener was.

Het (voorlopige) betalingsbalanstekort over 1968 van £ 587 mln. staat dus wel in schrille tegenstelling tot het overschot van £ 500 mln., dat men zich had voorgesteld als jaarlijks resultaat van de Britse devaluatie. In plaats van een beter jaar is 1968 dus t.o.v. 1967 een nog slechter jaar geworden.

Toch is de Engelse uitvoer sterk toegenomen. De waardeverhoging ervan beliep in de afgelopen 15 maanden 27% (in niet-gedevalueerde valuta's natuurlijk maar 9%). De volumestijging bedroeg 15%, hetgeen op jaarbasis 12% is. Een behoorlijk succes dus, als men dit vergelijkt met een gemiddelde jaarlijkse groei van 3% in het afgelopen decennium. Het grote struikelblok vormt als immer de invoer. De groei daarvan was niet veel minder dan die van de export, nl. 26% (waarde) resp. 11% (volume) in diezelfde 15 maanden. Een enkel absoluut cijfer: de invoer steeg van 1967 op 1968 van £ 5.660 mln. tot £ 6.968 mln., de uitvoer van £ 5.023 mln. tot £ 6.111. Een eenvoudig rekensommetje leert dat het dekkingspercentage weer een punt daalde, nl. van 89 tot 88. Het aandeel van Groot-Brittannië in de wereldexport van halffabrikaten en eindprodukten, dat in 1950 nog ruim 25% bedroeg, is in de afgelopen tien jaar gedaald van 20% tot 11%.

Waarom heeft de devaluatie zo weinig resultaten voor de betalingsbalans opgeleverd? Er is een stroming die erop wijst dat de prijsverhouding lang niet meer de enige parameter is bij de bepaling van de omvang van de buitenlandse handel. Vooral veel ingevoerde goederen (luxue consumptiegoederen met veel „snob appeal”) hebben een lage prijselasticiteit. Devaluatie heeft dan tot effect dat de waardeverhoging van de invoer niet veel geringer is dan het percentage van de pariteitswijziging.

Wanneer het komende jaar de betalingsbalans ondanks de herhaalde verscherpingen van de restrictieve politiek van de Britse regering niet aanzienlijk gaat verbeteren, zal een nieuwe valutacrisis rond het Pond Sterling onvermijdelijk zijn. Zo ook een nieuwe devaluatie, die dan tegelijkertijd wel eens de genadeslag voor de regering-Wilson zou kunnen zijn.

INHOUD

In delicate balance	89
<i>Drs. H. W. de Jong:</i>	
De concentratiebeweging in de Westeuropese economie. II: West-Duitsland	90
<i>Mej. T. Faber:</i>	
De besteding van de Nederlandse ontwikkelingshulp, met een naschrift van Drs. R. K. Tezler en Drs. Y. B. de Wit	97
Notities:	
De structuur der voortbrenging...	96
Koopvaardijvloot en handelsbalans	101
Economisch-statistische berichten	100
Uit de tijdschriftenmap ..	102
Geld- en kapitaalmarkt ..	103

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

dR

De concentratiebeweging in de Westeuropese economie

II. West-Duitsland *

OMVANG VAN DE CONCENTRATIEBEWEGING

De beschikbare gegevens omtrent de concentratie-activiteit in de Bondsrepubliek zijn niet zeer uitvoerig, maar meestal wel precies. Dit geldt o.a. voor de aantallen fusies en overnames die in de laatste jaren hebben plaatsgevonden. In de tien jaren 1958 tot en met 1967 vonden 339 fusies plaats, die onder artikel 23 van de Kartelwet van 1957 aangemeld moesten worden. Er was een aanmelding nodig, ingeval door de fusie 20% of meer van een markt in handen van een onderneming zou geraken. In 1965 werd het criterium voor aanmelding uitgebreid met de alternatieve criteria: 10.000 of meer employés, DM 500 mln. of meer omzet, of een gecombineerd balanstotaal van minstens DM 1 mrd. voor de samengevoegde ondernemingen. De toevoeging van deze laatste criteria raakte slechts de grote bedrijven (naar schatting 150 à 200 ondernemingen) en diende om overnames van kleine ondernemingen door de grote concerns, die niet onder het eerste criterium zouden vallen, aanmeldingsplichtig te maken ¹. De toename van het aantal aanmeldingen gedurende de laatste paar jaren is ten dele hierop terug te brengen.

Tabel 1 geeft de totale aantallen (inclusief handel, transport, bankwezen, verzekeringen en publieke werken) en die voor de vijf bedrijfstakken met de grootste fusie-activiteiten. Deze bedrijfstakken hebben ook de hoogste aantallen grote ondernemingen (met meer dan 1.000 employés) van de in totaal 1.010 die de Bondsrepubliek er in 1962/1963 had; de opname in de tabel betekent dan ook niet dat de activiteit in andere bedrijfstakken relatief minder was. Relatief hoog was bijv. de concentratie-activiteit in de papier-, de elektrotechnische- en de chemie-sector, relatief laag daarentegen in grote bedrijfstakken zoals textiel, machinebouw en metaalverwerkende industrie. De staalindustrie, waarin heel wat fusies, zowel van horizontale als van verticale aard voorkwamen, is niet vermeld. Zij valt onder de jurisdictie van de EEG- (vroeger KSG-) autoriteiten, een punt dat we verderop (zie syndicaten) nog zullen tegenkomen.

De toename van de aantallen is, wanneer we rekening houden met de breedte van het terrein (51 stuks vielen in totaal in de sectoren buiten de eigenlijke industrie), de reeds vermelde, verscherpte aanmeldingsplicht en het vermoedelijk, naar verhouding geringe, aantal voor de recessiejaren 1958/1959, niet groot en ligt waarschijnlijk belangrijk lager dan in Engeland. Ook het betrekkelijk geringe aandeel der Amerikaanse ondernemingen valt op. Hoe deze beperkte omvang van de Duitse concentratiebeweging te verklaren?

Gezien het gebrek aan statistisch materiaal dat beschikbaar is, kan men hierover slechts meer of minder aanmerkelijke speculaties opstellen:

1. De geallieerde deconcentratiepolitiek heeft in een aantal belangrijke bedrijfstakken een situatie van een zgn. „Weites Oligopol” geschapen waardoor een element van onderlinge rivaliteit in het systeem werd gebracht. In stand gehouden door het economisch-politieke klimaat (zie beneden), maar ook door de grote toevloed van Oost Duitsers, waarvan een aanmerkelijk percentage eigen ondernemingen heeft opgezet, leidde deze rivaliteit — tezamen met andere elementen — tot een snelle economische expansie in binnen- en buitenland. De ononderbroken expansie heeft evenwel waarschijnlijk slechts een gering deel der nieuwe ondernemingen om concurrentieredenen tot staking der activiteiten genoopt ². Dat zou in overeenstemming kunnen zijn met Euckens stelling dat de constantie van de economische politiek een matigende invloed op de concentratiebeweging uitoefent ³. Het individualisme is eveneens te bespeuren in de betrekkelijke gelatenheid waarmee men — soms ook grote — ondernemingen heeft laten failliet gaan (Borgward, Schlieker, Stinnes). De laatste jaren komt hierin echter verandering (Krupp).

2. Het economisch-politieke klimaat was minder gunstig voor concentraties dan in andere landen. Men heeft weliswaar geen bevoegdheden om een aangemelde concentratie te stoppen en kan slechts hearings houden, indien een fusie of overname een marktbeheersende positie tot stand brengt of versterkt, maar van deze mogelijkheid is slechts éénmaal

* I: „Groot-Britannië” in *ESB* van 22 januari jl., blz. 74-79.

¹ E. Günther: „Statement before the Subcommittee on Antitrust and Monopoly”, U.S. Senate, april 1968. *Hearings on Economic Concentration*, Part 7. W. Dürrhammer: „Konzentration und Wettbewerb”, in: *Zehn Jahre Bundeskartellamt*. Carl Heymanns Verlag K.G., 1968, pag. 234/35. Dürrhammer wijst in dit verband terecht op de verschuiving van het marktaandeelcriterium naar een ondernemingsgrootte-afgrenzing.

² Tussen 1956 en 1966 nam het aantal onafhankelijke ondernemingen met 27,5% toe. De groothandelssector (daling 20%) en de ondernemingsklasse met DM 100.000 omzet of lager (zgn. dwergondernemingen) vielen buiten deze algemene groei van de ondernemingsaantallen. Dr. Günther meende dat de concentratiebeweging voor het bestaan van middelgrote en kleine ondernemingen nog geen algemene bedreiging oplevert.

³ W. Eucken: *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, 3e druk, 1960, blz. 289.

TABEL 1.

Aantal aangemelde concentraties (1958-1967)

Sectoren	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	Totaal	Waarbij Amerikaanse firma's betrokken waren
Elektrotechniek	1	4	5	4	6	3	8	7	2	6	46	9
Chemie	1	—	2	5	3	3	4	10	5	11	44	3
Voertuigen (land)	2	—	1	3	2	3	2	7	6	3	29	3
Machinebouw	1	1	3	3	2	2	1	2	2	3	20	—
E.B.M. (metaalverwerking)	—	1	3	—	6	2	—	—	3	2	17	2
Totaal (alle bedrijfstakken)	15	15	22	26	38	29	36	50	43	65	339	24

Bron: Bundeskartellamt, Verslag over 1967.

TABEL 2.

De globale concentratiegraad in de Bondsrepubliek, 1959-1966

	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Totale verkopen van de veerwerken- de industrie (DM mrd.)	238,8	275,5	296,7	314,4	326,4	359,1	387,7	402,0
Aandeel der 50 grootste onderne- mingen (%)	30,6	33,5	33,4	33,7	36,1	36,0	37,2	38,9
Aandeel der 100 grootste onderne- mingen (%)	37,0	40,0	40,2	40,5	43,0	43,0	44,1	45,6

TABEL 3.

Concentratiegraad Duitse industrie

Concentratie- graad (%)	Aantal bedrijfstakken in		Bedrijfstak in 1960 (alleen de belangrijkste ge- noemd)
	1954	1960	
>90	—	1	petroleum
80—90	—	1	tabak
70—80	1	—	—
60—70	3	2	scheepsbouw, voertuigen
50—60	2	3	rubber, ijzer & staal, glas
40—50	2	4	non-ferro metalen, mijnbouw, chemie
30—40	5	3	elektrotechniek, leerindustrie
20—30	6	4	optiek, gieterijen, kunststoffen
10—20	6	8	machinebouw, bouwmaterialen
0—10	5	4	metaalverwerking, textiel

gebruik gemaakt. Toch gaat van de met aanmelding ge- paarde publiciteit een matigende werking uit, temeer daar én de autoriteiten én de publieke opinie de concentratie- beweging aanvankelijk niet gunstig gezind waren. Van al te veel publiciteit moeten ook verscheidene grote Duitse concerns niet veel hebben ⁴, getuige de betekenis van GmbH's, ondanks de bezwaren van deze ondernemings- vorm, voor wat betreft de kapitaalverschaffing via de open markt. De Bondsregering bereidt nu een wetsontwerp voor, waaronder GmbH's publikatieplicht hebben, indien zij aan twee der drie volgende voorwaarden voldoen:

- 1) Een balanstotaal van meer dan DM 50 mln. hebben.
- 2) Verkopen van meer dan DM 100 mln. per jaar en
- 3) Meer dan 2.000 employés in dienst hebben.

In 1960 was nog niet de helft der 1.000 grootste industriële ondernemingen tot publikatie verplicht en tussen 1954 en 1960 trad zelfs een daling op van 502 tot 440 ondernemingen.

In de publieke opinie heeft ook lange tijd een zekere aversie bestaan tegen concentraties die de voorbeelden van de Verenigde Stahlwerke of I.G. Farben zouden doen her- leven: de zeer sterke machtspositie van de I.G. Farben en de bureaucratische leiding van het eerste concern, die in het begin van de jaren dertig onhoudbaar bleek, herinnerde men zich te goed ⁵.

DE GLOBALE CONCENTRATIEGRAAD

De cijfers van de aantallen fusies en overnames, maskeren evenwel een belangrijke concentratie-activiteit van de topconcerns, die hoe langer hoe sterker is geworden. Dit blijkt uit de zgn. „overall concentration”, een begrip dat het aandeel van de 50, 100 of 1.000 grootste industriële ondernemingen in de totale industriële omzetten weer- geeft. Tussen 1954 en 1960 steeg deze globale concentratie-

graad voor de 50 grootsten van 17,7% tot 22,8%, voor de 100 grootsten van 33,6% tot 38,8% en voor de 1.000 grootsten van 52,6 tot 55,4%. Deze toename zijn echter geheel terug te voeren tot het vergrote aandeel der eerste vijftig ondernemingen, want het aandeel van de op deze vijftig volgende 950 ondernemingen daalde van 34,9 tot 32,6% ⁶. Dat deze tendens zich heeft voortgezet gedurende de jaren zestig wordt aannemelijk gemaakt door de bere- keningen van het Institut für Konzentrationsforschung te West-Berlijn, samengevat in tabel 2. Hoewel de absolute percentages niet overeenstemmen met de eerder genoemde ⁷, spreekt de ontwikkelingstendens voor zichzelf.

⁴ De president van het Bundeskartellamt schreef hierover: „Die Vorschrift (om concentraties aan te melden, die meer dan 20% van de markt betreffen) beabsichtigt einen Ueberblick über die Konzentration zu schaffen. Dabei hat es sich aber gezeigt, dass die Marktmächtigen Unternehmen die Offenlegung ihrer Marktanteile und Marktverflechtungen fürchten, so dass einer solchen Meldepflicht schon eine gewisse Abschreckungskraft innewohnt”. E. Günther: *Wege zur Europäischen Wettbewerbs- ordnung*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1968, blz. 207.

⁵ K. H. Herchenröder in: „Zwang und Grenzen der Konzentration”, Serie (verschillende auteurs) in *Handelsblatt*, uitgave augustus 1966.

⁶ Vide: *Enquêtebericht*, Bundestagdrucksache IV (2320, Bonn 1964). Deze Konzentrationsenquête onderneemt ook het begrip Unternehmensverbindungen in, d.w.z. ondernemingen die door kapitaalsparticipaties van een bepaalde hoogte met elkaar verbonden zijn. Op deze basis steeg het aandeel van de grootste vijftig van 22,9 tot 29,1% in 1960.

⁷ De gegevens van Tabel 2 zijn ontleend aan het Statement van Prof. Arndt, directeur van het Instituut voor de Hearings van de Senate Subcommittee: *Hearings on Economic Con- centration*, Part 7 (Table I). Arndt gaat kennelijk uit van de omzetten der ondernemingsverbanden in de verwerkende industrie met meer dan 10 employés (N.I.C.E. 2/3), die in 1963 een omzet hadden van DM 326,4 mrd. Vgl. EEG *Industrie- statistiek 1968*, no. 2, blz. 28.

Ook uit deze cijfers blijkt dat het de vijftig grootste ondernemingen zijn die de globale concentratiegraad verhogen: hun aandeel steeg slechts 0,3% minder dan dat der honderd grootsten. Bovendien worden veranderingen in de concentratiegraad der eerste vijftig zeer nauwkeurig gereflecteerd in de veranderingen van de grotere groep: de verschillen betreffen tienden van procenten.

DE SECTORALE CONCENTRATIE

Op bedrijfstakniveau — de zgn. sectorale concentratie — blijkt de concentratiegraad (aandeel grootste tien ondernemingen in de produktie van ieder der 30 grote bedrijfstakken) verschoven te zijn als weergegeven in tabel 3 (op blz. 91).

Van de dertig bedrijfstakken hadden er 6 in 1954 en 7 in 1960 een concentratiegraad van meer dan 50%, 11 in 1954 en 12 in 1960 een concentratiegraad beneden 20%. Dit wijst dus niet op spectaculaire wijzigingen in het totaalbeeld. Dezelfde conclusie volgt uit een indeling van de verandingspercentages:

bij 2 bedrijfstakken was de verhoging meer dan 15%, resp. 18,9 en 15,7%;

bij 6 bedrijfstakken was de verhoging tussen 5 en 10%;

bij 13 bedrijfstakken was de verhoging tussen 0 en 5%;

bij 9 bedrijfstakken was er een verlaging tussen 0 en 10%.

Onder de bedrijfstakken waar vermindering plaatsvond waren de (destijds) grootste bedrijfstak machinebouw, bedrijfstakken als de scheepsbouw, kunststoffen, staalbouw, gieterijen; praktisch onveranderd was de situatie in andere grote bedrijfstakken als elektrotechniek, chemie, voedingsmiddelen, metaalverwerking en textiel waar het verandingspercentage minder dan 3 was. Alleen de olie-, tabak-, voertuigen- en staalindustrie gaven een grotere wijziging van de concentratiegraad te zien.

Overigens geven deze percentages en opstellingen — mogelijk gemaakt door het reeds vermelde enquêtebericht⁶ — toch een eenzijdig beeld. Zij houden geen rekening met de „ondernemingsverbanden”, zodat de bedrijfstakgewijze concentratiegraad in tegenstelling tot de globale concentratiegraad, de concernvervlochteningen buiten beschouwing laat. Dat deze van belang zijn volgt reeds uit het verschil in absolute hoogte van de globale concentratiegraad der vijftig grootsten⁶ in 1960 indien berekend met en zonder de verbanden.

Gegevens op soortgelijke basis zijn helaas voor de jaren zestig niet beschikbaar. Volgens het Institut für Konzentrationsforschung, dat de veranderingen in de sectorale concentratiegraad op basis van de 4 en 8 grootste ondernemingen in tien bedrijfstakken tussen 1960 en 1966 berekende steeg deze in alle gevallen, indien berekend op basis van 4 ondernemingen, en in alle gevallen op één na, indien berekend op grondslag van de 8 grootsten⁸. Door de afwezigheid van informatie betreffende 3 van de 10 bedrijfstakken in het laatste geval, door het gebrek aan gegevens voor de overige 20 bedrijfstakken en door de andere berekeningsgrondslag (4 resp. 8 grootste ondernemingsverbanden i.p.v. 10 grootste ondernemingen) verliezen we evenwel de comparatieve greep op de ontwikkelingen voor zover het tenminste de sectorale concentratie betreft. Wij zijn derhalve op meer kwalitatieve informatie aangekomen. Deze is overigens in overzichtelijke vorm voorhanden⁹ en doet veronderstellen dat in de Duitse industrie de sectorale concentratie vooral in een aantal belangrijke bedrijfstakken (o.a. staal, chemie, elektrotechniek, scheeps-

bouw, mijnbouw, non-ferro metalen, voertuigen) voortgang gemaakt heeft sedert 1960. Slechts in de hoog geconcentreerde petroleumindustrie is waarschijnlijk een daling waar te nemen, die berust op de penetratie van een aantal internationale concerns op de Duitse markt. De genoemde berekeningen van het Berlijnse instituut geven evenwel ook voor deze bedrijfstak een toename te zien, maar dat geldt voor de grootste vier. In de opgesomde bedrijfstakken waren het vooral de grootste ondernemingen die de meest omvangrijke fusie-activiteiten ontplooiden en wel door de absorptie van belangrijke ondernemingen uit het tweede en derde gelid. Het is uiteraard ondoenlijk — noch zou het veel nieuwe gezichtspunten opleveren — deze activiteiten per bedrijfstak na te gaan. Wel moet, vooral in het kader van de ontwikkelingen in de Bondsrepubliek, op enige beperkingen van de methodiek der sectorale concentratie — en vooral van de zgn. „concentration ratios” — gewezen worden:

1. Ook wanneer deze verhoudingsgetallen enigermate volledig en exact berekend zouden worden, zou men met in- en uitvoer rekening moeten houden. Voor veel Duitse bedrijfstakken ligt het aandeel van de invoer op 20-40% van de in het binnenland verbruikte hoeveelheden en zijn de exportquoten van dezelfde orde van grootte. In een land als de Verenigde Staten met relatief geringe buitenlandse omzetten, en eveneens, in de toekomst in het kader van de EEG, spreekt dit minder sterk en kan men eerder op de produktiecijfers terugvallen. Overigens kleeft hieraan in grote economische ruimten weer een ander bezwaar: de relevante markten beslaan vaak niet het gehele staatkundige territorium, maar zijn kleiner; de afgrenzing ervan is dikwijls niet eenvoudig.

2. De sectorale concentratiegraad houdt geen rekening met de verticale integratie en met personele en financiële vervlochteningen. De laatste zijn in Duitsland belangrijk en worden verderop behandeld. De verticale integratie is meer dan een halve eeuw gestimuleerd door het omzetbelastingstelsel dat volgens de laagste schattingen — bij een normaal percentage van 4,16% — in de jaren 1950-1965 de verticaal geïntegreerde ondernemingen een voordeel van DM 50 mrd. moet hebben opgeleverd. Bij ondernemingswinsten die als regel 3 tot 7 à 8% van de omzet bedragen, moet trouwens een dergelijk percentage gewicht in de schaal leggen.

3. De sectorale concentratiegraad valt niet samen met de monopoliegraad. Beide hebben hun eigen betekenis, maar men kan wel stellen dat de eerste aan betekenis wint t.o.v. de tweede, o.a. onder invloed van de groeiende substitutieconcurrentie en het diversificatieverschijnsel. Men zag tot voor kort weinig concentratiebewegingen waarbij monopoliseringsneigingen aanwezig zijn zoals vroeger vaak het geval was.

⁸ H. Arndt, o.c. (noot 7).

⁹ H. O. Lenel: *Ursachen der Konzentration, unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Verhältnisse*, tweede bearbeitete Auflage, J. C. B. Mohr, Tübingen 1968, blz. 21-42, en Knauss: „Die Konzentrationsbewegung in der Bundesrepublik”, in: *Unternehmenskonzentration in der Westlichen Welt*, Carl Heymans Verlag 1967, blz. 14-36.

CONCERNVORMING

Daarentegen speelt de concernvorming, zowel binnen de eigen, oorspronkelijke bedrijfstak alsook door de verschillende bedrijfstakken heen, een grote rol. Sieber¹⁰ heeft voor 1957 de multiplant-ondernemingen trachten te lokaliseren en vond dat ondernemingsgrootte en meer-fabrieks-bedrijf bijna steeds samen gaan.

De destijds grootste 92 ondernemingen met jaarlijkse omzetten van DM 250 mln. of meer hadden in het algemeen drie of meer bedrijven, de 152 daaropvolgenden (DM 10 - 250 mln.) gemiddeld 3 bedrijven, de 2.656 ondernemingen met omzetten tussen DM 10 en 100 mln. hadden in overwegende mate 2 bedrijven en de kleine ondernemingen waren één-fabrieks-ondernemingen. Men kan er wel mee rekenen dat dit verschijnsel niet in betekenis verminderd is, ook al gezien de toenmalige verspreiding ervan over de bedrijfstakken: in 1957 waren in 15 grote bedrijfstakken (waaronder de belangrijkste, met uitzondering van de chemie) de top 10% der ondernemingen in deze categorie van meer-fabrieks-ondernemingen onder te brengen.

Over het diversificatieverschijnsel dwars door de bedrijfstakken heen geeft het meer genoemde enquêtebericht (de Anlagen Band) uitsluitend. Slechts in twee van de 30 bedrijfstakken hadden in 1960 de tien grootste ondernemingen geen verkopen buiten hun eigenlijke bedrijfstakgebied: dat waren de steen- en aardewerk- en de drukkerijsectoren. In totaal waren van de grootste 300 uit deze 30 bedrijfstakken er 166 ondernemingen die in meer dan één bedrijfstak werkzaam waren, waaronder 15 die in een andere bedrijfstak wederom tot de grootste tien behoorden. In de ijzer- en staalindustrie en de scheepsbouw participeerden alle tien groten in deze diversificatie, en in de grote Duitse bedrijfstakken als machinebouw, chemie, mijnbouw en elektrotechniek waren 6, 7 of 8 ondernemingen over meer dan één bedrijfstak gediversifieerd. De breedte van de diversificatie volgt uit kolom 2 van tabel 4.

De diversificatie is tussen 1954 en 1960 iets toegenomen; dit proces heeft zich sindsdien waarschijnlijk voortgezet. Men zou uit de tabel de indruk kunnen krijgen dat de diversificatie de meeste voortgang maakt in de produktie-middelen- en grondstoffenindustrieën. Dat is wel juist, maar de spreidingsneiging is ook in de consumptie-goederensector niet te veronachtzamen. De tabaksindustrie penetreert in de brouwerijsector, evenals trouwens bepaalde conglomeraten uit de voedingsmiddelenbranche, terwijl traditionele chemieproducenten binnendringen in de kunststoffenverwerking of farmaceutische industrie, dan wel de synthetische-garenssector. Traditionele, vaak stilzwijgend aanvaarde, principes gaan daarbij overboord, bijv. dat de grote drie chemieproducenten niet in de verwerkende industrie zouden doordringen, dan wel een bepaalde onderlinge specialisatie zouden respecteren¹¹. Er is in Duitsland geen wettelijk voorschrift t.a.v. de concentratievorm, zodat conglomerate concentraties vaak ontstaan uit horizontale of verticale aaneensluitingen. In West-Duitsland past deze ontwikkeling zeer goed in het kader van de concernvorming die in dit land onder invloed van wettelijke en fiscale bepalingen¹² steeds zeer sterk is geweest. Reeds in 1953 moet 80% van het industriële kapitaal in de Bondsrepubliek in „Konzern”-vorm georganiseerd zijn geweest.

De concernvorm is in Duitsland zowel juridisch als organisatorisch verder ontwikkeld dan elders en is niet zonder meer gelijk te stellen met de in Engeland of Nederland te vinden „groep”, al is in sommige opzichten het

TABEL 4.

Omzetten der 10 grootste ondernemingen in andere bedrijfstakken in 1960

Bedrijfstak	Getal der grootste tien ondernemingen in elke bedrijfstak, die ook in andere bedrijfstakken tot de grootste tien behoren	Aantal andere bedrijfstakken waarin zij omzetten hadden
1. IJzer- en staalindustrie	10	12
2. Scheepsbouw	10	5
3. Machinebouw	9	15
4. Mijnbouw	9	11
5. Gieterijen	9	11
6. Staalconstructie	8	16
7. Chemie	8	13
8. Kunststofverwerking	8	12
9. Petroleum	8	3
10. Draadtrekkerij en walswerken	7	12
11. Non-ferro metalen	7	14
12. Elektrotechniek	7	10
13. Papier- en pulpverwerking	7	8
14. Metaalverwerking	6	9
15. Voertuigen	6	6
16. Fijnkeramiek	6	5
Ongewogen gemiddelde van 30 bedrijfstakken	5,5	7,1
Som van 30 bedrijfstakken	166	213

Bron: Anlagen Band, *Enquêtebericht*, Bundestagdrucksache IV 2320, oktober 1964.

verschil met de concerns zoals wij die in Nederland kennen, niet groot¹³. Het „Konzern” verzekert eenheid van leiding, in meer of minder verregaand gecentraliseerde vorm, is gebaseerd op de bekende meerderheidsregel in de aandeelhoudersvergadering en kan, in tegenstelling tot de volledige fusie, relatief eenvoudig en goedkoop gevormd worden. Bovendien zijn de risico's geringer, want verkregen belangen laten zich gemakkelijker afstoten, voor schulden van dochterondernemingen behoeft men niet op te komen¹⁴ en al naar gelang de mogelijkheden, kunnen de belangen goedkoper worden uitgebreid dan bij fusie. De financiële en balanspolitiek opende vele mogelijkheden tot manipulaties, o.a. ten nadele van minderheidsaandeelhouders, leveranciers en sommige andere kredietverschaffers¹⁵.

¹⁰ G. Sieber: *Betriebskonzentration. Unternehmenskonzentration und Konzernierung. Eine statistische Untersuchung über das Ausmaß der Konzentrationsentwicklung in der Westdeutschen Industrie*. Keulen 1962.

¹¹ Vide o.a.: *Die Zeit*, 9-2-1968 („Machtkampf der Giganten”), *Die Welt*, 3-5-1968 („Der Kampf um den Weltchemiemarkt”) en *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13-12-1968 (Persconferentie Prof. Timm van B.A.S.F.).

¹² H. Arndt: *Hearings, Part 7*. Van dezelfde auteur: *Die Konzentration der Westdeutschen Wirtschaft*. Neske Verlag, Pfullingen 1966, blz. 59-72 en *Recht, Macht und Wirtschaft*, Band 2 der Schriftenreihe des Instituts für Konzentrationsforschung an der Freien Universität Berlin. Duncker & Humblot, Berlijn 1968.

¹³ W. Werner: „La concentration en Allemagne”. Dit artikel dat geheel over de concerns gaat is zowel verschenen in *European Business*, no. 8 van maart 1966 als in *Documents, Revue des Questions Allemandes*, no. 4, 1966. Voor ontstaansgronden, soorten, organisatievormen en juridische en fiscale concernaspecten zie K. F. Bussmann: *Kartelle und Konzerne, Betriebswissenschaftliche Studienbücher*, Sammlung Poeschel 1963.

¹⁴ Wel wanneer een zgn. Organschaftsverhältnis bestaat; intussen is dit wellicht meer een formeel dan een materieel verschil, daar het Organschaft Vertrag, indien tijdig opgezegd, geen voortzetting van schuldverplichtingen inhoudt.

¹⁵ Voor een uitvoerige uiteenzetting van deze concernproblematiek en voorbeelden van misbruiken, c.f. H.O. Lenel, o.c. 360-402, Arndt: *Recht, Macht und Wirtschaft*, o.c., blz. 11-31.

Een deel van de bezwaren is terug te voeren op de onvoldoende verslaggeving; de Aktiengesetz van 1965 trachtte hierin verbetering te brengen, o.a. door de ondernemingen te verplichten bij twee drempels — resp. 25% en 50% van het aandelenkapitaal — de belangen in over te nemen ondernemingen bekend te maken.

DE INVLOED VAN DE BANKEN

Een andere, maar dan specifiek Duitse invloed op de concentratie-ontwikkeling is het depotstemrecht. De banken bij wie de effecten gedeponneerd worden, oefenen het stemrecht uit, tenzij de aandeelhouder dit voor zichzelf wil behouden. Dit is althans de praktijk, afgezien van formele regelingen, die ertoe leidt dat op de Duitse aandeelhoudersvergaderingen doorgaans een hoog percentage (70 à 80%) van het stemgerechtigd kapitaal vertegenwoordigd is. In 1960 waren er, volgens het enquêtebericht, 661 aan de beurs genoteerde A.G.'s met een kapitaal van DM 17,4 mrd., welk aantal sindsdien niet belangrijk veranderd is. Bij 425 ondernemingen met een kapitaal van DM 13,3 mrd. beschikten de banken over DM 7 mrd. van de stemmen en bij 90 ondernemingen vertegenwoordigde een enkele bank meer dan de helft van het aandelenkapitaal. Van deze DM 7 mrd. was DM 1,2 mrd. toe te schrijven aan eigen deelnemingen van de banken en DM 5,5 mrd. aan het depotstemrecht. De omvang van het „over en weer stemmen lenen” schatte het Bericht op DM 1,2 mrd. in een jaar tijds. De drie grote banken hadden bij het depotstemrecht het leeuwedeel, evenals trouwens bij de vertegenwoordigingen in de Raad van Commissarissen (tabel 5) van A.G.'s-niet-banken en bij de directe, in eigen bezit, zijnde deelnemingen.

De directe deelnemingen omvatten DM 1,2 mrd. in 360 ondernemingen (minstens 5% van het aandelenkapitaal, waarvan meer dan de helft op participaties van 25% en hoger betrekking had, in Duitsland de „Sperrminorität” genoemd). Overigens dient men te bedenken dat minder dan de helft der 1.000 grootste Duitse ondernemingen de A.G.-vorm had, en dat daarvan weer minder dan de helft ter beurse genoteerd was. Dit vormt de achtergrond van de reeds vermelde voorstellen van de Bondsregering de GmbH's „open te leggen”. Andere regelingen werden in de Aktiengesetz van 1965 getroffen, o.a. dat kruisvervlochteningen in de personele sfeer tussen banken en niet-banken niet meer toelaatbaar waren, dat het aantal commissarisplaatsen tot 10 per persoon beperkt werd, met uitzondering van 5 plaatsen bij concernondernemingen, en de reeds genoemde openbaarmaking van de directe deelnemingen.

Er kan gezien deze cijfers geen verschil van mening meer over bestaan dat deze nauwe betrekkingen tussen banken en industrie in de Westduitse economie bestaan. Wel bestaat uiteraard verschil over de interpretatie van de gegevens, de betekenis die eraan moet worden toegekend en de wenselijkheid van het verschijnsel. Ook degenen die het depotstemrecht als systeem verworpen geven toe dat het niet eenvoudig is: a) te bewijzen dat de concentratiebeweging anders geringer zou zijn geweest en b) een beter systeem te bedenken¹⁶. Bij volledige afschaffing van het depotstemrecht zou de vertegenwoordiging op de aandeelhoudersvergaderingen namelijk drastisch dalen en zouden take-over bids (à l'Anglaise) veel grotere kansen krijgen.

Dit zou de concentratiebeweging een meer spectaculair gezicht geven, wellicht de aandeelhouders voordelen verschaffen die zij thans niet hebben, maar of het industrieel-

TABEL 5.

De commissarisplaatsen der banken bij 318 A.G.'s-niet-banken

Functie	Totaal mandaten	3 grote banken	Privaat bankiers	Overige krediet-banken	Andere financiële instituten
Voorzitter	150	85	28	36	1
Plv. voorzitter	142	72	31	34	5
Lid	281	140	60	62	19
Totaal	573	297	119	132	25

Bron: Enquêtebericht, blz. 41.

economisch beter zou uitpakken, is zeer de vraag. Men kan echter moeilijk ontkennen dat de oligarchische neigingen die een geconcentreerde economie toch reeds vertoont, door deze nauwe betrekkingen tussen banken, industrie en handel extra versterkt worden. Wellicht is het daarom op socio-politieke gronden eerder te verworpen dan op puur economische.

SYNDICATEN

Een concentratievorm die steeds in Duitsland belangrijk is geweest, maar wederom aan betekenis schijnt te winnen zijn de syndicaten — een vorm van samenwerking die op bedrijfstakniveau is afgesteld, al lukt het niet steeds de gehele sector in het syndicaat te verenigen. De syndicaten, die minstens de bedoeling hebben de verkoop van de produkten der aangesloten ondernemingen centraal te regelen, maar dikwijls veel meer omvatten, worden in de Duitse kartelwet van 1957 (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen) slechts als rationalisatiesyndicaten erkend en kunnen volgens § 5 lid 2 en 3 geautoriseerd worden, indien zij tot aanmerkelijke produktiviteitsverbeteringen leiden, waarvan een belangrijk deel aan de verbruikers ten goede komt. Bijgevolg zijn vele syndicaten door de formeerders als rationalisatiesyndicaten bestempeld. De twee hoofdvordelen die voor deze concentratievorm worden geclaimd zijn:

1. zij zouden een betere aanpassing van het aanbod aan de vraag bewerkstelligen, o.a. door betere planning (aanpassing in de tijd), waardoor constanter produktie, geringere voorraden en een gladstrijken van de bezettingsgraad mogelijk zouden worden; door besparing op transportkosten (ruimtelijke aanpassing met vermindering van kris-kras vrachten); door typebeperking en door samenvatting van versplinterd aanbod;
2. de syndicaten zouden kostenbesparingen opleveren o.a. naast de reeds genoemde, die waarbij minder produktiefactoren in produktie en verkoop gebruikt zouden worden.

De eerste jaren leek het Bundeskartellamt deze argumenten te aanvaarden: de meeste syndicaten, waaronder belangrijke als cement- en superfosfaat-syndicaten, werden goedgekeurd, zij het een enkele maal onder het opleggen

¹⁶ Voor een „spirited defense” zie H. J. Abs: „Bemerkungen zur Konzentration in der Wirtschaft und im Kreditwesen” in: *Vom Sinn der Konzentration*, Fr. Knapp Verlag, Frankfurt 1965. Zowel Lenel, o.c., blz. 385-389, als Arndt (verscheidene publicaties) critiseren het systeem.

van voorwaarden. Ofwel vanwege de hierop uitgeoefende kritiek, ofwel omdat de nodige praktische ervaring moest worden opgedaan met begrippen die, van economische aard zijnde, juridische interpretatiemoeilijkheden opleverden¹⁷, ofwel om andere redenen, worden de syndicaten thans kritischer bekeken. Van meet af aan is weliswaar een sociaal-economische interpretatie aan het begrip rationalisatie gegeven, maar de vrachtkostenbesparingen, die het meest geclaimd werden en op het eerste gezicht plausibel lijken (tenminste in de zware industrie met vrachtintensieve producten, waar de syndicaten het meest voorkomen) bleken bij nader onderzoek niet indrukwekkend te zijn: verbruikers- en leverancierswensen werd de voorrang gegeven boven de meest rationele leveringsmogelijkheden, evenals de nog ongebruikte quota's boven gunstiger vrachtkosten terwijl — voor zover de laatste wel een rol speelden — dit zonder uitzondering onder verwaarlozing der totale kosten plaatsvond.

M.a.w. syndicaatsvorming bereikte niet wat onder effectieve concurrentie wel geschiedt: expansie van de met de laagste totale kosten werkende bedrijven. Van het tweede vereiste, nl. participatie van de verbruikers in de voordelen, bleek al even weinig: de rationalisatieresultaten waren daarvoor te gering (zelden boven 5% van de kosten af-fabriek, meestal belangrijk daar beneden). Voorts verliest men bij uitschakeling of vermindering van concurrentie t.g.v. de syndicaatsvorming, vooral op enigszins langere duur, de vergelijkingsmaatstaf voor de beoordeling wat redelijke rationalisatie is. Er was bovendien een duidelijke tendens tot berekening van een „Überhöhungskoeffizient“ (verschil syndicaatsprijs en concurrentieprijs). En ook wanneer de syndicaten voornamelijk gericht zijn op rationalisaties in de produktiesfeer en grote kostenvoordelen kunnen bereiken, is allerm minst zeker dat afnemers hiervan beter worden. Men is — gegeven de steeds optredende uitschakeling van concurrentie — dan ook wel sceptischer t.a.v. de geclaimde voordelen geworden, al aanvaardt men nog niet de enkele jaren geleden gedane aanbeveling van de Economische Adviesraad van het Bundeswirtschaftsministerium, om de vorming van produktie-, verkoop- en inkoop syndicaten geheel te verbieden.

De ironie van het geval wil dat, ongeveer tegelijkertijd dat men meer kritisch ingesteld raakte t.a.v. de syndicaten, de Bondsrepubliek onvrijwillig¹⁸ werd belast met de vier staatsyndicaten, die door hun ver gaande bevoegdheden nauwelijks van geïntegreerde concerns te onderscheiden zijn. Op één uitzondering na zijn alle enigszins belangrijke producenten in deze walsstaalkantoren georganiseerd, zodat er in plaats van ca. 30 nog slechts 4 aanbidders van walsstaalprodukten overbleven. De syndicaten regelen de prijzen, verkoop, produktie en investeringen van de aangesloten ondernemingen; de bedoeling was niet slechts tot de bovengenoemde rationalisaties te komen, maar ook tot marktstabilisatie, waaronder men verstond grotere doorzichtigheid van de markt, optreden tegen prijsdiscriminatie en grotere prijs- en inkomstenstabiliteit. Tegelijkertijd deden zij, als vanouds vele andere Duitse syndicaten, dienst als „broedplaatsen voor versterkte samenwerking“ (H. W. Köhler), waarbij de formele concentratie-activiteiten voorshands nog bilateraal of trilateraal plaatsvonden¹⁹.

De tekenen wijzen er intussen steeds meer op dat de walsstaalsyndicaten zich als geconcentreerde oligopolisten gedragen, waarbij bijvoorbeeld aan het Kontor-West de functie van het prijsleiderschap is toegeval len; dit interpreteert kennelijk de „marktstabilisatie“ zo dat prijsonderbieding van eventueel buiten het syndicaat staande Duitse

Over concentratie gesproken

..... de Economenconferentie 1969 zal tot onderwerp hebben:

CONFRONTATIE

MET HET CONCENTREREND

BEDRIJFSLEVEN

Deze conferentie, waarvan de organisatie dit jaar in handen is van studenten van de Vrije Universiteit en de Universiteit van Amsterdam, wordt gehouden op 26, 27 en 28 maart a.s. te Amsterdam.

Nadere mededelingen volgen.

aanbidders „illegaal“ is. Daarbij schijnen de zelf geformuleerde regels omtrent markt doorzichtigheid en prijsdiscriminatie weer overboord te gaan²⁰. In de kolennijbouw is de syndicaatspolitiek op een mislukking uitgelopen en streeft men naar een nationalisatie, die de belastingbetalers wellicht duur te staan zal komen²¹. Meer en meer ziet het er derhalve naar uit dat de vroeger in Duitsland bestaande situatie van het „Weites Oligopol“ aan het plaatsmaken is voor meer a-symmetrische vormen.

H. W. de Jong

¹⁷ F. Segelmann: „Wettbewerb und Rationalisierung unter Berücksichtigung der Syndikate und Spezialisierungskartelle“, in: *Zehn Jahre Bundeskartellamt*, Carl Heyman's Verlag 1968, blz. 44 e.v. S. Klau, „Die bisherige Rechtsprechung zum Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen“, in dezelfde bundel blz. 250.

¹⁸ In augustus 1967 verklaarde het Bundeskartellamt dat de staatsyndicaten onder de Duitse wet niet aanvaardbaar geweest zouden zijn. Zij vielen echter zoals bekend onder KSG-jurisdictie. De Hoge Autoriteit keurde op 15 maart 1967 deze syndicaten goed, op voorwaarde dat zij zich onafhankelijk van elkaar zouden gedragen.

¹⁹ Zie over de staatsyndicaten o.a. E. Sohmen's Statement *Hearings*, Part 7 p. 3446 e.v. alsmede *Der Volkswirt*, bijlagen „Eisen- und Stahlindustrie“, november 1966 en volgende jaren.

²⁰ Een kleine producent in Kehl heeft sinds 1960 een bedrijf, voor de fabricage van betonstaal III, dat werkt met elektrische boogovens en het continu gietprocédé toegepast voor het uitwalsen. De geringe installatie- en proceskosten hebben hem een snelle expansie bij lage prijzen toegestaan zodat hij een nationaal marktaandeel van 15 à 20% heeft en in het Hamburgse marktgebied zelfs 30%. Plotseling heeft het Kontor-West in dit laatste marktgebied de betonstaalprijs met 25% verlaagd tot DM 305 per ton. De verklaring van het Kontor dat dit nog een economische prijs is (dankzij „grote rationalisatie“) werpt de vraag op waarom de concurrentie deze eerder bestaande „Differentialrent“ dan nu pas heeft doen verdwijnen en niet tijdens de recessie van 1966/1967. Of betreft het hier verdringingsconcurrentie? Vide: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 3 en 11-12-1968. Op een klacht van de kleine producent bij de EEG-autoriteiten (art. 86 EEG) is de prijsdiscriminatie ongedaan gemaakt.

²¹ *Die Zeit*, 12-3-1968, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 18-12-1968.

De structuur der voortbrenging

In Wochenerbericht (uitgegeven door het Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung te West-Berlijn) van 12 december 1968 is een interessant artikel¹ gepubliceerd over de ontwikkeling van de produktie- en werkgelegenheidsstructuur in de Verenigde Staten van Amerika, Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië, België en Nederland sinds 1960.

Mede omdat de auteurs een prognose hebben gegeven van genoemde structuur voor het jaar 1970, meenden wij de lezers de belangrijkste conclusies uit dit artikel niet te mogen onthouden: (zie daartoe ook de tabellen).

— In de periode 1960-1965 verminderde bij alle landen het aandeel van de landbouw in het bruto nationale produkt, zowel nominaal als reëel;

— De reële bijdrage van de industrie nam in alle landen tussen 1960 en 1965 meer dan evenredig toe; nominaal nam zij daarentegen — België uitgezonderd — af;

— In tegenstelling tot de industrie werd het aandeel van de tertiaire sector (dienstverlening, handel en verkeer) nominaal groter; reëel werd het echter —

Frankrijk uitgezonderd — kleiner.

Voor het jaar 1970 wordt voorspeld:

— Het aandeel van de landbouw in het reële bruto nationale produkt en het aantal werknemers zullen in alle landen in geval van een boven het gemiddelde liggende produktiviteitsstijging verder afnemen;

— Het aandeel van de verwerkende industrie in het reële bruto nationale produkt zal bij een (zonder uitzondering) boven het gemiddelde liggende produktiviteitsstijging in alle landen verder toenemen;

— Het aandeel van de particuliere dienstverlening zou, met uitzondering van Frankrijk, enigszins verkleind kunnen worden.

Al met al opmerkelijke resultaten, gezien althans in het licht van de vele prognoses, volgens welke ons een toename van het aandeel van de tertiaire sector staat te wachten.

J. van der Burg

¹ „Zur Entwicklung der Produktions- und Erwerbsstruktur ausgewählter Industrieländer bis zum Jahre 1970“, blz. 310 e.v.

Nominale en reële a) ontwikkeling van de opbouw van het bruto nationale produkt b) en van de produktiviteit.

	Jaar	V.S.		Groot-Britt.		Frankrijk		Italië		België		Nederland	
		nom.	reëel	nom.	reëel	nom.	reëel	nom.	reëel	nom.	reëel	nom.	reëel
Aandeel in het bruto nationale produkt in procenten													
Landbouw.....	1960	4,0	4,4	4,0	4,4	9,7	11,2	15,1	16,3	7,3	6,9	10,5	11,3
	1965	3,4	3,8	3,4	4,4	7,7	9,4	13,4	14,7	6,2	5,0	8,4	9,1
	1966	3,3	3,4	3,2	4,3	7,4	8,9	12,5	14,0	5,8	4,7	7,5	8,4
Industrie.....	1960	37,7	38,1	47,4	47,8	48,2	48,7	39,5	40,1	40,5	41,7	42,6	43,1
	1965	37,4	39,1	47,1	48,4	47,6	50,2	39,4	42,2	41,8	44,0	41,3	45,3
	1966	37,7	39,6	46,6	48,2	47,3	50,6	40,1	43,3	41,2	44,1	41,4	46,1
Tertiaire sector.....	1960	58,3	57,5	48,6	47,8	42,1	40,1	45,4	43,6	52,2	51,4	46,9	45,6
	1965	59,2	57,1	49,5	47,2	44,7	40,4	47,2	43,1	52,0	51,0	50,3	45,6
	1966	59,0	57,0	50,2	47,5	45,3	40,5	47,4	42,7	53,0	51,2	51,1	45,5
Bijdrage aan het BNP per werknemer, in binnenlandse valuta (× 1.000)													
Landbouw.....	1960	3,56	3,81	0,91	1,04	6,88	7,26	464,3	497,2	143,2	136,2	9,38	9,82
	1966	6,31	5,63	1,25	1,33	10,88	9,53	906,7	740,3	213,4	145,8	13,57	11,12
Industrie.....	1960	9,17	8,96	0,94	0,91	19,87	18,37	1015,3	1019,4	132,9	136,5	9,34	9,16
	1966	12,04	11,11	1,28	1,05	30,52	24,04	1776,1	1401,3	200,4	179,2	14,75	12,09
Tertiaire sector.....	1960	8,95	8,54	1,07	1,01	17,80	15,47	1434,0	1359,4	167,3	164,2	8,98	8,48
	1966	11,07	9,38	1,41	1,07	27,29	17,95	2490,0	1637,6	226,7	183,0	16,01	10,48
Totaal.....	1960	8,51	8,24	0,99	0,96	16,14	14,74	970,1	959,1	149,8	149,4	9,17	8,90
	1966	11,13	9,76	1,34	1,07	25,69	18,89	1804,8	1317,8	214,3	179,1	15,26	11,22

a) Tegen prijzen van 1958.

b) Groot-Brittannië en Italië in factorkosten; de overige landen in marktprijzen.

Prognose van de opbouw van het bruto nationale produkt en de verdeling van het aantal werknemers in de particuliere sector a) voor het jaar 1970, in procenten.

	Jaar	V.S.		Groot-Britt.		Frankrijk		Italië		België	Nederland	
		Produkt	Werk-nemers	Produkt	Werk-nemers	Produkt	Werk-nemers	Produkt	Werk-nemers	Produkt	Werk-nemers	
Land- en bosbouw.....	1965	4,2	4,6	-4,4	10,1	20,4	14,7	25,8	5,4	9,6	9,0	
	1970	3,6	4,6	3,8	8,8	16,8	13,3	22,1	5,0	8,4	7,5	
Mijnbouw, energie.....	1965	5,5	5,8	5,0	4,1	1,7	4,1	1,5	5,3	4,1	2,3	
	1970	5,7	4,6	4,4	— c)	1,9	— c)	1,5	5,1	5,8	1,9	
Verwerkende industrie.....	1965	34,1	38,4	43,4	41,0	34,1	32,0	28,6	35,3	35,2	33,8	
	1970	35,0	39,8	44,1	46,2 d)	34,7	39,7 d)	28,1	35,8	36,8	33,3	
Bouwnijverheid.....	1965	4,3	6,7	8,7	9,1	11,2	6,2	10,2	6,6	8,7	11,7	
	1970	4,4	7,0	9,0	9,1	11,0	5,6	10,1	6,8	9,1	12,8	
Particuliere dienstverlening b).....	1965	51,9	44,5	38,5	35,7	32,6	43,0	33,9	47,4	42,4	43,2	
	1970	51,3	44,0	38,7	35,9	35,6	41,4	38,2	47,3	39,9	44,5	

a) Tegen prijzen van 1965.

b) Handel, krediet- en verzekeringsondernemingen, transport en overige diensten.

c) Opgenomen bij verwerkende industrie.

d) Omvat eveneens mijnbouw en energie.

De besteding van de Nederlandse ontwikkelingshulp

Met belangstelling heb ik kennis genomen van het artikel van Drs. R. K. Teszler en Drs. Y. B. de Wit in *ESB* van 20 november jl. en van de nadere uiteenzetting van Drs. J. N. F. Bakker met naschrift van beide eerder genoemde schrijvers in *ESB* van 11 december 1968, onder de titel „Onderbesteding bij ontwikkelingshulp?”.

Hoewel de schrijvers in eerste instantie het licht hebben doen schijnen op het achterblijven van de uitgaven op de begrotingscijfers voor sommige posten van de Nederlandse ontwikkelingshulp, hebben zij blijk gegeven oog te hebben voor het verschijnsel van de committeringen, want er wordt voor gepleit, dat de regering jaarlijks een overzicht geeft van de stand van de aangegane verplichtingen. Desalniettemin meen ik, dat dit aspect van de committeringen voor toekomstige uitgaven nog enige extra aandacht verdient.

In het algemeen kan worden gesteld, dat er niet van onderbesteding sprake is indien de begrotingsbedragen binnen de begrotingsperiode worden gecommiteerd. Er wordt hier opgemerkt, dat voor meerdere posten van ontwikkelingshulp de committering niet de tweede fase maar de derde fase na de begroting is. Dat is nl. het geval bij die posten, waar van een „pledging” of toezegging aan een bepaald land sprake is. De begroting geeft aan: het beschikbaar gestelde bedrag per post van ontwikkelingshulp; de toezegging geeft aan: het beschikbaar gestelde bedrag per land voor deze post, en de committering geeft aan: het beschikbaar gestelde bedrag per project of leverantie binnen het raam van de toezegging. Dergelijke toezeggingen komen, zoals bekend, voor bij de Nederlandse financiële hulp in het kader van de consortia en de consultatieve groepen en van de Intergouvernementele Groep voor Indonesië.

In de gevallen waarbij de committering de fase is die volgt op de „pledging” en ook in de gevallen, waarbij de committering rechtstreeks na de begroting volgt, is, zoals gezegd, niet van onderbesteding sprake indien de committering binnen de begrotingsperiode plaatsvindt. Het staat wel vast, dat dit bij het merendeel der begrotingsposten het geval is.

De committering houdt in, dat tussen de begunstigde regering en Nederland overeenstemming is bereikt, welk project van kennisoverdracht of welk investeringsproject met ontwikkelingskarakter zal worden uitgevoerd, c.q. welke leveringen van goederen in het kader van het ontwikkelingsprogramma zullen worden verricht en tegen welke prijzen en levertijden. In de praktijk betekent dit, dat projecten uitvoerig moeten zijn gemaakt en overeenkomsten met leveranciers moeten zijn afgesloten. Na de vereiste goedkeuring committeert de Nederlandse regering dan ineens het totale bedrag van het project of de leverantie.

Betalingen worden echter pas later en in gedeelten verricht, naarmate de realisering van het project of de levering

voortschrijdt. Immers pas nadat de bestelde goederen zijn gefabriceerd en geleidelijk tot verscheping komen, wordt het geleverde betaald en eerst nadat de deskundigen zijn benoemd en eventueel de bouw en inrichting van het project van kennisoverdracht zo ver zijn gevorderd dat de aanwezigheid ter plaatse van de deskundigen opportuun is, worden de betalingen verricht voor hun reis en hun maandelijks salariering en bijkomende kosten.

De vorenomschreven omstandigheden van fysieke aard verklaren waarom de uitgaven onvermijdelijk op de committeringen en eveneens onvermijdelijk op de begrotingsbedragen zullen naijlen. Van onderbesteding is dan geen sprake, zolang de committeringen de begrotingsbedragen op de voet volgen. De naijling van de uitgaven op de begroting kan bij enigszins omvangrijke projecten al gauw enkele jaren belopen.

Op zichzelf behoeft deze naijling nog niet te leiden tot een verschil tussen begroting en uitgaven in een bepaalde periode. In een tijd echter, waarin van jaar tot jaar de omvang van de Nederlandse hulp toeneemt — en dit is het geval — zullen de uitgaven in enig jaar, ten gevolge van de naijling, de tendens hebben lager te zijn dan de begrotingsbedragen in datzelfde jaar. Indien onverhoopt de omvang van de Nederlandse ontwikkelingshulp stationair zou worden, zouden de uitgaven de begrotingsbedragen gaan inhalen en zou het verschil verdwijnen.

Het voorgaande heeft nog eens belicht, dat het niet de uitgaven zijn maar de committeringen, die in het oog moeten worden gehouden, wanneer men wil bepalen of er van onderbesteding sprake is, of wanneer men wil bepalen welke bedragen in de begroting nog vrij beschikbaar zijn.

EEN ANDER SOORT ONDERBESTEDING

In dit verband valt op te merken, dat de indruk bestaat dat er bij sommige posten van onderbesteding sprake is, niet omdat de posten te groot zijn, maar omdat ze te klein zijn. In het kader van de Nederlandse deelneming aan consultatieve groepen zijn er door de Nederlandse regering toezeggingen gedaan van f. 2 mln. à f. 3 mln. Voor investeringsprojecten met ontwikkelingskarakter zijn deze bedragen nogal bescheiden, temeer waar de committering voor het gehele project ineens moet plaatsvinden. Merkwaardig is dat de Nederlandse regering in de jaren 1962-1965 meer dan eens aan consultatieve groepen toezeggingen ineens heeft gedaan, die op drie jaren betrekking hadden. Hierdoor plachten de aangeboden bedragen in de orde van grootte van f. 10 mln. à f. 20 mln. te zijn; dit is wel voldoende voor een investeringsproject van redelijke omvang. Het moet merkwaardig worden genoemd, omdat de regering in die jaren nog niet sprak over een meer-jaren-hulpprogramma.

De onderbesteding kan verdwijnen, wanneer de Nederlandse regering er opnieuw toe overgaat om voor drie à vier jaren ineens te „pledgen” en ook indien de „onafhankelijke intermediaire dienst”, waaromtrent bij de Verenigde Naties gedachten zijn ontwikkeld, tot leven komt. Deze onafhankelijke intermediaire dienst zou ten behoeve van alle ontwikkelingslanden de taak moeten gaan vervullen welke tot dusver door de Wereldbank, I.D.B. of OECD wordt verricht ten behoeve van die enkele landen, waarvoor „aid consortia” of consultatieve groepen zijn opgericht. Door inschakeling van de onafhankelijke intermediaire dienst wordt het voor Nederland mogelijk aan meer ontwikkelingslanden verantwoorde financiële hulp te geven, hetgeen de flexibiliteit van deze hulp ten goede zou komen.

Keren wij terug tot de najling van de uitgaven op de begroting en committering. Bij de posten van bilaterale hulpverlening bestaat een rechtstreekse koppeling van de uitgaven van de regering aan fysieke prestaties in de vorm van levering van goederen en diensten door ingezetenen of eventueel niet-ingezetenen. Deze rechtstreekse koppeling tussen uitgaven en fysieke prestaties is verantwoordelijk voor de najling van de uitgaven en maakt dat de omvang van de committeringen zo belangrijk is.

Bij de multilaterale hulpverlening daarentegen bestaan de uitgaven van de regering veelal uit het geven van bijdragen aan een internationaal of regionaal fonds; hierbij behoeft de najling van de uitgaven op de begroting niet op te treden. Maar dit beeld is niet volledig, want hoe staat het met de uitgaven door dit fonds aan de ontwikkelingslanden? Wat heeft het voor zin, dat de liquiditeiten zich bij het fonds ophopen of tijdelijk veilig en rentegevend worden belegd, bijvoorbeeld in Amerikaans schatkistpapier? Wij moeten namelijk niet uit het oog verliezen, dat voor het fonds dat investeringsprojecten of diversificatieprojecten of pre-investeringsprojecten financiert, precies dezelfde rechtstreekse koppeling tussen uitgaven en fysieke prestaties aanwezig is, waardoor de voorwaarden voor de najling van de uitgaven op de committeringen geschapen zijn. Voorts valt niet te ontkennen dat bij meer dan één fonds de committeringen bovendien jarenlang op de begrotingsbedragen hebben nageijld, c.q. nog najlen. Voor zover dit toe te schrijven was aan de kenmerken van een aanlooperperiode kan men geen bezwaar maken, te meer waar de regering het verstandige besluit heeft genomen om de bijdragen maar even op te schorten. Voor zover er echter wel sprake is van „het oog dat groter is dan de maag” is er reden om waakzaam te zijn. Er is in meerdere sectoren een tekort aan deskundigen om projecten — ook pre-investeringsprojecten — rijp voor uitvoering te maken en aan deskundigen voor kennisoverdracht. Gezien dit tekort heeft het weinig zin dat de regering bijdragen blijft storten voor fondsen, waar de middelen zich ophopen.

Er is een belangrijk internationaal fonds, waarvoor niet geldt, dat „het oog groter was dan de maag”. Over de noodzakelijkheid van nieuwe middelen voor de I.D.A. is iedereen het eens. Daarom is het wellicht interessant om juist voor de I.D.A. na te gaan, of er een verschil is tussen begroting of committering enerzijds en uitgaven anderzijds. In het jaarverslag 1968 van Wereldbank en I.D.A. staat op blz. 88 een overzicht, waaruit een totaal van definitieve committeringen blijkt van \$ 1.726 mln., en een totaal van uitgaven („disbursements”) van \$ 1.342 mln., zodat het nog niet uitgegeven bedrag niet minder dan \$ 383 mln. bedraagt. Nochtans wordt op blz. 3 vastgesteld, dat voor nieuwe leningen beschikbaar is slechts \$ 41 mln. Dit geringe

bedrag is dan ook terecht de aanwijzing, dat I.D.A. nieuwe middelen nodig heeft. Het achterblijven van de uitgaven met ruim 22% speelt terecht geen rol bij deze kwestie.

CONCLUSIES

1. Om na te gaan in welke mate de Nederlandse ontwikkelingshulp besteed wordt, dient voor de bilaterale hulp de omvang van de Nederlandse committeringen jegens de begunstigden te worden bepaald. Voor de multilaterale hulp is dit niet voldoende. Hier moet inzicht worden verworven in de omvang van de committeringen van de begunstigde instellingen jegens de ontwikkelingslanden. Een onderbesteding van Nederlandse bilaterale hulp is voor de Nederlandse volkshuishouding minder nadelig dan een onderbesteding van multilaterale hulp nadat de Nederlandse bijdrage is verricht, daar in het laatste geval de gelden onnodig aan de Nederlandse schatkist zijn onttrokken.

2. Sedert het ontstaan van tussenvormen tussen bilaterale en multilaterale hulp, welke de voordelen van beide in zich verenigen, is er geen sprake meer van een tegenstelling. Niet alleen om deze reden maar ook vooral wegens punt 1 hierboven, is er bezwaar te maken tegen slotopmerking nr. 3 in het naschrift in *ESB* van 11 december 1968. Er is uit de grote achterstand in de uitgaven bij de bilaterale programma's geen argument te vinden voor de voorstanders van multilaterale hulp om hun betoog te versterken.

3. Een achterstand in de besteding van de Nederlandse ontwikkelingshulp kan niet alleen worden veroorzaakt doordat bepaalde hulpposten te groot zijn, maar ook doordat ze te klein zijn. Door een meerjarige toezegging kan een dergelijke onderbesteding worden vermeden.

4. De flexibiliteit van de gemultilateraliseerde bilaterale Nederlandse financiële hulp kan worden vergroot door niet alleen bepaalde bedragen afzonderlijk per consortium of consultatieve groep beschikbaar te stellen, maar bovendien met inschakeling van een onafhankelijke intermediaire dienst van de Verenigde Naties of de Wereldbank, de mogelijkheid te scheppen dat aan meer ontwikkelingslanden verantwoorde Nederlandse financiële hulp kan worden verstrekt.

Mej. T. Faber

Naschrift

Wij hebben met veel belangstelling kennis genomen van het uitvoerige betoog van mejuffrouw Faber dat een aantal mogelijkheden analyseert waardoor realisatie van uitgaven voor ontwikkelingshulp kan achterblijven bij bedragen die worden begroot.

Wij kunnen ons in grote trekken verenigen met haar betoog indien het juist is dat de gelden voor ontwikkelingshulp volgens het zgn. verplichtingensysteem worden begroot. Dat mej. Faber hiervan uitgaat, möge blijken uit haar stelling „dat er niet van onderbesteding sprake is indien de begrotingsbedragen binnen de begrotingsperiode worden gecommiteerd”.

Blijkens artikel 21 van de Comptabiliteitswet wordt voor de uitgavenzijde van de Rijksbegroting het systeem van verkregen rechten toegepast ¹. Hierbij worden — voor zover het overdrachtsuitgaven betreffen, waartoe wij ontwikkelingshulp rekenen — op de begroting geraamde bedragen opgevoerd die de overheid op grond van wettelijke of andere verplichtingen in het betrokken dienstjaar materieel verschuldigd wordt ².

De stelling van mej. Faber komt overeen met het uitgangspunt van het betoog dat Minister Udink in de Tweede Kamer hield op 26 november van het vorig jaar ³. Hij stelde toen: „Wij hebben indertijd — en als ik zeg „wij”, dan bedoel ik deze hoge vergadering tezamen met mijn voorgangers — gekozen voor de begroting op te verwachten verplichtingen”.

Nu vragen wij ons af wanneer en op welke gronden deze keuze, expliciet dan wel impliciet, is gemaakt. Voorzover wij hebben kunnen traceren is zij in het Parlement nooit expliciet tot stand gekomen, zodat wij zouden moeten aannemen, dat zij impliciet is gemaakt. Indien er inderdaad volgens verplichtingen is begroot, dan zou dit ons inziens ook moeten betekenen dat:

a. alle verplichtingen voor ontwikkelingshulp aangegaan, steeds ook als een verplichting zijn begroot;

b. alle begrotingsbedragen voor ontwikkelingshulp verplichtingen en dus niet geraamde uitgaven weergeven.

Noch a noch b blijken volledig in overeenstemming met de feiten.

UITWERKING

ad a. Een aantal hulpactiviteiten met een meerjarig karakter waarvoor verplichtingen zijn aangegaan, zijn niet als zodanig op de begroting opgevoerd. Wij noemen slechts: — de bijdragen aan de Ontwikkelingsplannen voor Suriname en de Nederlandse Antillen; — de bijdragen aan de Internationale Ontwikkelings-associatie; — de bijdragen aan het VN-Fonds voor West-Irian; en — de eerste drie bijdragen aan het Wereldvoedsel-programma.

Blijkbaar bestaat de mogelijkheid deze verplichtingen aan te gaan en autorisatie hiervan te verkrijgen zonder ze als te verwachten verplichtingen te begroten.

ad b. Indien wordt begroot volgens te verwachten uitgaven bestaat de mogelijkheid om via de begroting autorisatie te verkrijgen voor te verwachten aan te gane verplichtingen. Deze verplichting wordt dan als zgn. binnenslijns post opgevoerd (d.w.z. dat dit bedrag geen deel uitmaakt van het begrotingstotaal). Op een binnenslijns begroot bedrag kunnen ten laste van het betreffende jaar niet zonder meer betalingen worden verricht.

Nu worden ook bepaalde posten voor ontwikkelingshulp binnenslijns begroot. Zo zijn in de periode 1964 tot en met 1968 voor het Nederlandse Technische Hulp-programma (omvattende programma's voor Deskundigen, Assistent-deskundigen, Fellowships, Projecten, Vrijwilligers en Research) ook steeds binnenslijns bedragen opgenomen.

Dit moet er, naar onze mening, wel op wijzen dat met het buitenslijns opgevoerde bedrag de geraamde uitgaven voor het betreffende begrotingsjaar worden aangegeven en niet de verwachte aan te gane verplichtingen. Daarvoor is juist het binnenslijns bedrag bedoeld.

Er is dus geen sprake van een consistent begrotings-systeem op verplichtingenbasis. Wel kan men echter aanknopingspunten vinden voor een verplichtingensysteem in de thans geldende Comptabiliteitswet. Met name artikel 24 van deze wet wijst in die richting. Wij vermoeden dan ook dat het feit dat dit artikel op vele begrotingsposten voor ontwikkelingshulp van toepassing is de basis vormt van bovenvermelde stelling van Minister Udink.

Artikel 24 maakt het mogelijk uitgaven te doen na afsluiting van een dienstjaar ten laste van de in dat dienstjaar begrote gelden. Dit wordt mogelijk in die gevallen waarin van de Minister van Financiën toestemming is verkregen om niet uitgeputte bedragen op een begrotings-artikel over te hevelen naar een volgend dienstjaar. Ten aanzien van aangegane verplichtingen betekent dit dat deze ook na afloop van het dienstjaar kunnen worden gehonoreerd. Daar het echter voor deze overheveling niet nodig is dat er verplichtingen zijn aangegaan, mag niet uit het toepassen van art. 24 worden geconcludeerd dat de Nederlandse begroting, voorzover het de uitgavenzijde betreft, gebaseerd is op een systeem van verplichtingen. Hoogstens kan men stellen dat dit artikel een soepele regeling van meerjarige verplichtingen mogelijk maakt.

Genoemd artikel is, hoewel dit niet hoeft, gebruikt om een aantal begrotingsposten voor ontwikkelingshulp een verplichtingenkarakter te geven. De mogelijkheden van art. 24 zijn echter niet consequent toegepast. Immers, dan zou op alle aangegane verplichtingen art. 24 van de Comptabiliteitswet van toepassing verklaard moeten zijn en dit is niet het geval. Bovendien kunnen dan de begrote bedragen waarop art. 24 van toepassing is niet tegelijkertijd als te verwachten aan te gane verplichtingen én als geraamde uitgaven worden opgevat. Dat dit niet het geval is wordt gedemonstreerd aan het reeds eerder genoemde begrotings-artikel „Kosten van de Nederlandse Technische Hulp-programma's” waar het bestaan van een binnenslijns post moet impliceren dat het buitenslijns opgevoerde bedrag geraamde uitgaven weergeeft.

CONCLUSIE

Van de begrotingsposten voor ontwikkelingshulp hebben sommige betrekking op te verwachten aan te gane verplichtingen, sommige op geraamde uitgaven. Dit betekent dat de som van de voor ontwikkelingshulp begrote bedragen, zoals o.a. jaarlijks wordt gepresenteerd in een extracomptabele staat, noch het geheel van te verwachten

¹ *Comptabiliteitswet en Bedrijvenwet*. Editie Schuurman en Jordens, 7e druk 1967, pag. 25 en 33.

² Vgl. C. Goedhart: *Hoofddlijnen van de leer der openbare financiën*, Leiden 1967, pag. 287.

³ Vgl.: *Handelingen Vaste Commissie voor Ontwikkelings-samenwerking*, pag. C 27.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

aan te gane verplichtingen weergeeft, noch als totaal van de geraamde uitgaven kan worden opgevat.

Welke betekenis moet dan aan dit overzicht worden toegekend? Is het te gebruiken als basis voor de berekening van de 1%? Dit is mede een gevolg van de ruime toepassing van art. 24 naast andere mogelijkheden om autorisatie van aan te gane verplichtingen te verkrijgen.

We zouden meer inzicht hebben als er een overzicht werd gegeven van óf uitgaven óf verplichtingen óf, bij voorkeur, van beide! Het ziet er naar uit dat in het meerjarenprogramma, wat dit betreft, de bestaande praktijk wordt voortgezet. Het zegt dus, wat dit betreft, ook niets!

Het is niet uitgesloten, gelet op de in het verleden opgedane ervaringen, dat wanneer het meerjarenprogramma opgevat zou worden als een uitgavenraming, de realisatie van de bestedingen hierbij zou kunnen *achterblijven*. Dit nu, en alleen dit, was de strekking van het betoog waarmee wij ons artikel in *ESB* van 20 november 1968 hebben afgesloten.

Van *onderbesteding* hebben wij toen beslist geen gewag gemaakt, dat deden anderen⁴. Ook hebben wij het geenszins gehad over het verloren gaan van middelen voor ontwikkelingshulp. Dit neemt echter niet weg dat er inderdaad middelen verloren zijn gegaan, te weten ca. f. 150 mln.⁵ De rest kan in de toekomst nog worden besteed.

Daar Minister Udink heeft verklaard (o.a. tijdens het reeds aangehaald Kamerdebat) dat de bestedingen in de komende jaren nagenoeg gelijk zullen zijn aan de opgevoerde bedragen, blijft er dus een aanzienlijk, zij het in relatie tot de stijgende omvang van de ontwikkelingshulp afnemend, bedrag onbesteed (overigens, indien de Minister het niveau van de uitgaven in de komende jaren ongeveer kent, had hij heel goed het geraamd beloop der uitgaven kunnen begroten). De Minister noemt dit, evenals Minister Bot trouwens heeft gedaan, het „werkkapitaal”. Hoe denkt de Minister van Financiën over een dergelijk „werkkapitaal”?

Wij vragen ons af of dit nodig is. Indien de aan te gane verplichtingen door opvoering van binnenslijnse posten en speciale autorisatiewetten zouden worden geregeld, zouden op de begroting de geraamde uitgaven kunnen worden opgevoerd.

Een duidelijk overzicht van de hulpinspanningen van de Nederlandse overheid zou ons inziens voor elk jaar en per post moeten omvatten:

- het geraamde beloop der uitgaven;
- de vermoedelijke realisaties van het voorgaande jaar;
- de feitelijke realisaties van eerdere jaren;
- de verwachte aan te gane verplichtingen; en
- de in voorgaande jaren aangegane verplichtingen.

Wij menen dat ook het betoog van mej. Faber in deze richting wijst.

Tot slot vinden wij het jammer dat wij ons hier meer op het terrein van de openbare financiën hebben moeten begeven dan op dat van de ontwikkelingshulp. De opzet van ons artikel in *ESB* van 20 november jl. was in de eerste

plaats om onze gedachten weer te geven over de geprojecteerde beleidslijnen inzake ontwikkelingshulp, zoals die in het meerjarenprogramma naar voren komen. Voorzover wij daarbij een kritische noot hebben geplaatst betrof dit vooral het ontbreken van een heldere en consistente uiteenzetting van de doeleinden die met de Nederlandse ontwikkelingshulp worden nagestreefd en de keuze van de middelen om deze te bereiken, alsmede het ontbreken van een voldoende argumentering voor het voorgestelde concentratiebeleid.

R. K. Teszler
Y. R. de Wit

Economisch-statistische berichten

Het bestuur van de Federatie Organisaties Intellectuele Beroepen, F.O.I.B., laat op geregelde tijden enquêtes houden onder de „werkers in de intellectuele beroepen, teneinde beter georiënteerd te geraken over de positie van de intellectuelen”. Onlangs is het derde rapport: *Statistisch Onderzoek Intellectuelen 1966*¹ verschenen, dat, zoals al uit de titel blijkt, de uitkomsten bevat van de in 1966 gehouden enquête. Het rapport is samengesteld door A. I. V. Massizzo.

Het onderzoek heeft informatie opgeleverd over het inkomen van de gesalarieerde geënquêteerden uit hun hoofdberoep en over hun neveninkomsten uit arbeid. Voorts bevat het rapport gegevens over de totale arbeidsinkomsten en over het totale inkomen van de geënquêteerden. Ten slotte is aandacht geschonken aan het verloop van de arbeidsverhouding, aan bezoldigde en onbezoldigde nevenfuncties, aan de woonsituatie en aan het oordeel van de geënquêteerden over postacademiale en andere cursussen voor het bijhouden van vakkennis.

De conclusies, waartoe het onderzoek heeft geleid, zijn in 25 punten weergegeven en zo mogelijk cijfermatig vergeleken met die, getrokken in het vorige onderzoek (van 1961).

Enige maanden geleden werd ons toegezonden de tweede druk (1967) van het boekje van H. Pathuis en J. van der Spek: *Nederland, werk en welvaart*². Dit populaire geschriftje, dat door middel van tabellen-met-toelichting een indruk beoogt te geven van Nederland zoals het sociaal-economisch reilt en zeilt, verscheen voor de eerste maal in 1957 in de Engelse, Franse, Duitse en Spaanse taal. De herziene editie werd door de auteurs voorbereid in 1966. De meest recente gegevens hebben betrekking op het jaar 1965, zodat deze uitgave niet bepaald up-to-date kan worden genoemd. Voor een globale oriëntering omtrent de levensomstandigheden in ons land (ter informatie bijv. van buitenlandse gastarbeiders) kan de brochure evenwel goede diensten bewijzen. Wie meer en recenter statistische gegevens wenst, kan beter te rade gaan bij de diverse uitgaven van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

¹ Stichting F.O.I.B., 's-Gravenhage 1968, 76 blz., f 4.

² Een uitgave van „De Tijdstroom”, Lochem, 100 blz., f 6.

Koopvaardijvloot en handelsbalans

De president van de Engelse Kamer voor de Scheepvaart, Lord Geddes, heeft in een onlangs gehouden rede op enkele factoren gewezen, die niet alleen voor Englands scheepvaart, maar eveneens voor die van ons land van betekenis zijn. Spreker wees erop dat de Engelse koopvaardijvloot in het afgelopen jaar bijna £ 700 mln. bruto, waarvan meer dan 60% in het buitenland, heeft verdiend. Lord Geddes is daarom van oordeel dat de nationale scheepvaart, wat buitenlandse valuta's betreft, een gunstiger rendement oplevert dan het merendeel der andere bedrijfstakken en dat de bedrijfstakken die door de zgn. onzichtbare winsten de handelsbalans gunstig beïnvloeden van de fiscus een aparte behandeling verdienen.

Dit geldt in niet mindere mate voor de Nederlandse koopvaardij. Hierop wees ook de Koninklijke Nederlandse Reedersvereniging terecht in haar laatste jaarverslag. De scheepvaart toch, aldus het verslag, is zeer belangrijk als exportindustrie. Dit blijkt reeds duidelijk bij een vergelijking van de ontvangsten voor aan het buitenland geleverde diensten en goederen met die, welke werden verkregen van leveranties aan binnelandse afnemers. Deze bedragen luiden f. 2.235 mln. resp. f. 354 mln. Hieruit volgt dat de scheepvaart ruim 86% van haar totale produktie uitvoert, waardoor zij een unieke functie inneemt temidden van andere exporterende bedrijven. Ook voor de vervoerssector als geheel geldt een vrij hoge exportquote, nl. 82%. Slechts enkele andere bedrijfstakken komen in de buurt van dit hoge exportpercentage, zoals de chemische nijverheid en de olieraffinaderijen (52%) en de elektrotechnische industrie (60%). De waarde van de export der zeevaart — waarin de bruto deviezenontvangsten zijn begrepen — vormde bijna 8% van de nationale export van goederen en diensten in 1964.

Daar de scheepvaart het grootste deel harer activiteiten buiten de grenzen verricht, valt het niet te verwonderen dat ook haar uitgaven goeddeels in het buitenland geschieden. Deze bedroegen in 1964 f. 1.011 mln. Vermindert men de exportwaarde, d.w.z. f. 2.235 mln., met deze in het buitenland verrichte uitgaven, dan resteert een batig saldo van f. 1.234 mln. Een zeer belangrijk deel van dit saldo bestaat uit netto deviezenontvangsten. Deze laatste zijn van uitzonderlijke betekenis, daar zij in belangrijke mate bijdragen tot de dekking van het tekort op de handelsbalans: Uiteraard loopt dit laatste van jaar tot jaar uiteen. Beschouwt men het echter over een recent tijdvak van vijf jaren, 1960-1964, dan blijkt het gemiddeld voor ruim 38% door inkomsten uit de scheepvaart te zijn gedekt. Tot zover de Kon. Ned. Reedersvereniging.

De rederijen verlangen geen subsidies; toch echter dient verbetering te komen in het belastingregime voor de Nederlandse scheepvaart. De tijd dat twintig jaar

als de gemiddelde nuttige leeftijdsgrens der schepen, waarbinnen ook de boekwaarde diende te zijn afgeschreven, werd beschouwd, behoort tot het verleden. De snelle opkomst van nieuwe laad- en lostechnieken — men denke in dit verband aan palletisering, containerisatie, roll on/roll off en automatisering — om niet te spreken over de voortdurend groter wordende laadcapaciteit, dragen in belangrijke mate bij tot snelle veroudering en noodzakelijke vervanging. Daardoor wordt meer dan ooit een beroep op het financieringsvermogen der rederijen gedaan, wil men ernstige gevolgen voor het concurrentievermogen der koopvaardijvloot voorkomen.

Dubbel te betreuren is dan ook dat de regering nog steeds niet is overgegaan tot het in volle omvang weder instellen der vervroegde afschrijving, teneinde althans de extra aantasting der liquiditeit als gevolg van het inhalen van vroeger toegepaste vervroegde afschrijvingen tot staan te brengen. Dit punt verdient zeker, gezien de betekenis onzer koopvaardijvloot voor de nationale handelsbalans, de aandacht van de regering. Ook rijst de vraag of de kleinere particuliere rederijen er niet verstandig aan zouden doen naar samenwerking te streven. De aanzienlijke bedragen gemoeid met de bouw van grote bulkcarriers en supertankers gaan maar al te vaak het financieringsvermogen der kleinere rederijen, ondanks betalingsfaciliteiten der werven, te boven. Het buitenland, en met name Engeland en Noorwegen, gingen hiertoe reeds over. Grote Engelse rederijen vormden tezamen met Noorse scheepvaartbedrijven groepen die enkele grote schepen bestelden en gezamenlijk exploiteren. Een zaak die zeker de aandacht der kleinere Nederlandse rederijen verdient, juist nu de fusietendens veld wint en door samenwerking ook besparing van kosten wordt verkregen.

Een ander facet dat aandacht verdient is de gestage uitbreiding der wereldvloot, een uitbreiding echter welke die van het overzeese goederenvervoer overtreft. Zolang het Suez-Kanaal, zeer tot nadeel van Egypte, gesloten blijft, zullen de vrachten zich wel op een redelijk prijspeil handhaven, maar wanneer van het kanaal wederom gebruik kan worden gemaakt, zij het niet voor beladen grote schepen, lijkt een recessie door surplusvervoerscapaciteit welhaast onvermijdelijk. Men denke aan het abnormaal lage, verliesgevend prijspeil der tankvrachten vóór de sluiting van het Suez-kanaal. Internationale samenwerking, teneinde aan de hand van nauwkeurige analyses en prognoses een bij benadering juist beeld van de te verwachten behoefte aan tonnages te verkrijgen, is daartoe onmisbaar, al leert de praktijk hoe moeizaam internationale samenwerking tot stand komt. Nochtans lijkt dit noodzakelijk wil men het toch reeds matig renderende rederijbedrijf voor een nieuwe recessie behoeden.

C. Vermey

Deze eerste aflevering van de nieuwe rubriek volstaan wij met het noemen van een drietal min of meer nieuwe periodieken (dat „min of meer” slaat op het feit dat twee van de drie al meer dan een half jaar geleden door de betreffende uitgevers aan de redactie ter kennisneming werden gezonden; hun geduld wordt alsnog beloond).

— *Openbaar vervoer* is de naam van een maandblad, waarvan in januari 1968 de eerste aflevering verscheen en dat de voortzetting vormt van *Rail en Weg*. Het doel van het tijdschrift wordt in de eerste aflevering als volgt beschreven:

„..... wil de problemen integraal benaderen: het technisch/economisch bedrijfsgebeuren enerzijds en de maatschappelijk/politieke ontwikkelingen op vervoers-, verkeers- en planologisch gebied anderzijds zijn immers slechts tot een bepaalde hoogte autonoom. Zij beïnvloeden elkaar wezenlijk en het zijn juist de onderlinge samenhangen die verklaring behoeven..... Zo wil *Openbaar Vervoer* schrijven voor de manager op de lijn, de technicus in de staf, de marktonderzoeker, de personeelman en de administrateur in de rail- en wegvervoerbedrijven. Het wil een open platform zijn voor de discussie tussen alle vakdisciplines”.

Het blad wordt uitgegeven door de Stichting Tijdschrift Openbaar Vervoer. De exploitatie geschiedt door uitgeverij Ceres te Meppel. De abonnementsprijs bedraagt (maar dat was nog in 1968) f. 24 per jaar.

De eerste twee afleveringen bevatten o.a. artikelen over de reactie van de reizigers op de tarief- en netwijziging van de (Rotterdamse) RET, het stedelijk openbaar vervoer in de Sowjet-Unie, openbaar vervoer en de pre-metro te Antwerpen, de huisstijl van de NS, de metro in Rotterdam.

— *Polls* heet het Engelstalige tijdschrift, dat uit vele landen ter wereld uitslagen van opinie- en marktonderzoek bijeenbrengt. De ondertitel luidt dan ook: *International Review on Public Opinion*. Het blad verschijnt eens per kwartaal in een omvang van 96 pagina's; het wordt uitgegeven door Systemen Keesing te Amsterdam. Een jaarabonnement kostte vorig jaar \$ 15.

Om een indruk te geven van de inhoud: de aflevering, gedateerd „Winter 1966-1967” bevat, naast een artikel over de geschiedenis van het publieke-opinieonderzoek, resultaten van p.o.-onderzoeken o.a. over de houding jegens euthanasie in Denemarken, de steun voor De Gaulle in Frankrijk, de voor het ontbijt uitgetrokken tijd, het bezit van huisdieren en de voorkeur voor de „Grote Coalitie” in West-Duitsland, regeringssteun inzake de politiek jegens Rhodesië en het Amerikaanse Vietnam-beleid in Engeland, geboortenpolitiek en seksuele voorlichting in Nederland, enz. Vele tientallen bladzijden tabels- en grafieksgewijze documentatie.

Voor allen die veel waarde hechten aan p.o.-onderzoek een bron van heel veel feitelijke informatie.

— *Fiscale en administratieve praktijkvragen* vormt de

Een nieuwe rubriek, waarin de redactie zo frequent mogelijk de aandacht vestigt op haars inziens belangrijke, opmerkelijke, originele, curieuze (enz.) artikelen in recente afleveringen van de tijdschriften, die regelmatig op haar tafel belanden. De keuze zal steeds — bij de veelheid van periodieken en de geringe bezetting van de redactie. — weinig volledig zijn en niet pretenderen een goede doorsnee te vormen van wat er zoal in tijdschriftvorm wordt gepubliceerd.

voortzetting van de door de heer F. Kuipers te Nijmegen gepubliceerde periodiek *Fiscale vraagstukken*. De heer Kuipers heeft zich om gezondheidsredenen teruggetrokken; het blad ondergaat nu een verandering. Naast de beantwoording van fiscale vragen wil de uitgever (S. Gouda Quint — D. Brouwer en Zoon, Arnhem) ook regelmatig aandacht gaan besteden aan de beantwoording van allerlei vragen op administratief en financieel gebied. De uitgave verschijnt tweemaandelijks; de abonnementsprijs bedraagt f. 12,50 per halfjaar.

De eerste aflevering in de nieuwe vorm bevat gedetailleerde antwoorden op vragen over de BTW-heffing op onderhanden werken in de utiliteitsbouw; over vrijstellingen, „het inhaaleffect”, de teruggaaf van O.B. op voorraden en volgens het kasstelsel onder diezelfde BTW; over het ontwerp van wet op de jaarrekeningen van ondernemingen; over het verband tussen liquiditeit en afschrijving; over leningen en liquiditeit; over de maatregelen uit hoofde van de saneringsregeling voor het midden- en kleinbedrijf.

Op de valreep nog een belangrijke publikatie, een speciaal dubbel nummer (75 blz.) van het door het Internationaal Belasting Documentatie Bureau uitgegeven Engelstalige tijdschrift *European Taxation*. Deze aflevering is (hoe kan het anders) gewijd aan de BTW.

Het gaat hier om een gedetailleerde vergelijkende studie over de nieuwste ontwikkelingen op BTW-gebied tot 1 december 1968 in België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Italië, Nederland en Zweden. Ook de nieuwste maatregelen in Duitsland en Frankrijk als gevolg van de monetaire problemen zijn erin verwerkt.

Voor elk land wordt, met uitvoerige bronvermeldingen en documentatie, een gedetailleerde behandeling gegeven van het stelsel der BTW, de tarieven, de vrijstellingen, het aftrekmechanisme en de overgangsmaatregelen. Teneinde een vergelijking te vergemakkelijken is steeds voor elk land dezelfde opzet gevolgd. De uitgave opent met een inleidende beschouwing van Prof. Mr. K. V. Antal.

„The Turnover Tax on Value Added” is verkrijgbaar bij het Internationaal Belasting Documentatie Bureau, „De Muiderpoort”, Sarphatistraat 124, Amsterdam-C. Prijs: f. 23,40, inclusief BTW!

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

De cijfers van de weekstaat per 20 januari weerspiegelen duidelijk wat in de vorige week in deze rubriek als de meest waarschijnlijke ontwikkeling was aangegeven. In de eerste plaats vloeide door een overschot van betalingen boven ontvangsten van de Schatkist f. 323 mln. in de markt. Hiernaast zorgde de verdere daling van de bankbiljetten-circulatie voor een verdere verruiming. Alle voorschotten,

eerder door de banken bij de Centrale Bank opgenomen, werden afgelost.

In de afgelopen week kwam er wederom een keer in de ontwikkeling. De bankpapiercirculatie begon weer aan te zwellen en de Agent van het Ministerie van Financiën neemt door middel van korte kasgeldleningen geld uit de markt. De stijging van de daggeldrente van 20 januari van 2½% tot 3% werd gevolgd door een verdere verhoging twee dagen later, waarbij de rente op 4% kwam.

VERENIGING VAN NEDERLANDSE GEMEENTEN

De Vereniging van Nederlandse Gemeenten stelt zich ten doel de belangen van haar leden in de ruimste zin te behartigen. Zij doet dit

- door ten behoeve van haar leden voorlichtend en adviserend werkzaam te zijn;
- door aan de Regering, de Staten-Generaal en andere organen van de Rijks-overheid gemeentelijke inzichten over te brengen en
- door de belangen der gemeenten bij Regering en Parlement voor te staan.

De uitvoering van haar taken geschiedt onder leiding van een uit vijf personen bestaand directie-team door een bureau, waarvan de verschillende stafsecties op vrijwel alle terreinen van gemeentelijke activiteit met bestuurlijke, administratief-rechtelijke en financieel-technische adviezen ondersteunend werkzaam zijn.

De beleidsvoorbereiding geschiedt in de regel door inschakeling van (vaste) commissies door het onderhouden van intensieve contacten met gemeentebestuurders en door het deelnemen aan adviesorganen op Rijksniveau.

In verband met de bestaande pensionering van de hoofddirecteur behoeft het directie-team der Vereniging versterking.

Het bestuur der Vereniging nodigt hen, die voor een benoeming tot

lid van de directie

in aanmerking wensen te komen, uit hun sollicitatie vóór 15 februari 1969 in te zenden aan de Voorzitter der Vereniging, de heer mr. H. J. Wytéma, p/a Paleisstraat 5, 's-Gravenhage.

De voorkeur gaat uit naar een jurist of econoom met goede contactuele kwaliteiten en een brede belangstelling voor, alsmede een gevarieerde ervaring op het terrein van het openbaar bestuur. Leeftijd tot ongeveer 45 jaar.

Nadere inlichtingen verstrekt de heer mr. L. G. van Reijen, Paleisstraat 5 te 's-Gravenhage (tel. 070 - 62.45.51; tel. huis 070 - 85.46.66).

De cijfers van de handelsbanken zijn nu bekend tot en met eind november 1968. De mutaties aan de creditzijde zijn als volgt (in f mln.):

	jan. t/m nov. 1967	jan. t/m nov. 1968
Direct opvraagbaar	726	1.262
Termijndeposito's	1.109	1.114
Spaargelden	755	689

Tegenover een krachtige stijging van de tegoeden in rekening-courant stond een gelijk gebleven mutatie bij de termijndeposito's en een lichte daling bij de spaargelden. De maand november was voor de handelsbanken een slechte spaarmaand. De tegoeden in rekening-courant zijn

vooral door de eigen kredietverlening der banken omhoog gegaan. De betalingsbalans heeft een tegenwerkende kracht gevormd. De cijfers van deze kredietverlening (in f. mln.):

	jan. t/m nov. 1967	jan. t/m nov. 1968
Lagere overheid	25	—198
Private sector:		
Kort krediet	1.480	1.624
Middellang krediet	307	231
Kapitaalmarktbeleggingen	438	1.000

Uit bovenstaande cijfers blijkt dat de kredietverlening aan de private sector boven die van de eerste elf maanden van 1967 heeft gelegen, waarbij de betekenis van het middel-

AUTOCARREIZEN

HET BETERE GENRE

ONZE REISGIDS 1969 is zojuist verschenen en bevat ruim 800 ideale reizen, o.a. naar:

BELGIË-LUXEMBURG 3- 8 dagen FRANKRIJK 5 dagen ENGELAND 9 dagen DUITSLAND 3- 8 dagen OOSTENRIJK 8-11 dagen ZWITSERLAND 6-12 dagen ITALIË 10-20 dagen SPANJE 13-20 dagen	SKANDINAVIË 7-13 dagen FINLAND-LAPLAND 21 dagen TSJECHO SLOWAKIJE 9 dagen HONGARIJE 14 dagen JOEGO SLAVIË 10-16 dagen POLEN-RUSLAND 21 dagen TURKIJE/GRIEKENLAND 24 dagen MAROKKO-AFRIKA 24 dagen

WEKELIJKS 8-DAAGSE BOOTREIS OP DE RIJN

8 - 15 en 22-daagse Vliegvlagen o.a. naar	TREINREIZEN o.a. naar
COSTA BRAVA MALLORCA COSTA BLANCA COSTA DEL SOL ITALIAANSE RIVIËRA ADRIATISCHE KUST ROME/SORRENTO	JOEGO SLAVIË BULGARIJE PORTUGAL TSJECHO SLOWAKIJE GRIEKENLAND LIBANON ISRAËL

Duitsland 8-15 dagen Oostenrijk 10-17 dagen Zwitserland 8-15 dagen Italië 10-17 dagen Joego Slavië 10-17 dagen	<i>Reizen per intern. treinen met gereserveerde zitplaatsen, coupettes of ligwagenaanleg.</i>

GROOT EIGEN WAGENPARK - DESKUNDIGE LEIDING - PRIMA HOTELVERZORGING
 Vraagt onze gratis reisgids en alle inlichtingen bij:

Europa Express nu

EEN VAN NEERLANDS OUDSTE EN GROOTSTE TOUROPERATORS

Hoofdkantoor:
 ROTTERDAM - SCHIEDAMSEVEST 59 - TEL. 117070 (6 L.)

Kantoren:
 Den Haag - Noordeinde 5 - Tel. 117873-116693
 Amsterdam - Dam 6 - Tel. 248174 (8 lijnen)
 en de plaatselijke Agenten.

lange krediet terugloopt. Zeer actief zijn de banken op de kapitaalmarkt geweest. Het netto belegde bedrag is meer dan verdubbeld. De hoge rente zal hierbij een rol hebben gespeeld. Een direct verband tussen de ontwikkeling van het spaarbedrag en van de beleggingen is moeilijk vast te stellen.

KAPITAALMARKT

Nadat hypotheekbanken reeds eerder hadden besloten

pandbrieven tegen 7% rente uit te geven heeft nu ook de Bank voor Nederlandsche gemeenten deze grens bereikt. Aangekondigd werd een obligatielening van f. 100 mln. met een looptijd van 25 jaar à pari. In deze ontwikkeling ziet men de verdere stijging van de rentestand in ons land en in Europa weerspiegeld. Dat in dit beloop spoedig een keer zal komen zal door weinigen worden verwacht. De gegevens door de Regering verstrekt in de nota betreffende het financieel-economische beleid ondersteunen deze verwachting.

**INDUSTRIËLE WERKGEVERSORGANISATIE te Amsterdam
vraagt een**

econom

die het bestuur als adviseur zal bijstaan.

Voorts zal hem de leiding worden toevertrouwd van een team van medewerkers, dat belast is met het lopende werk in het economische vlak en met diverse nieuwe projecten.

Ten slotte zal hij incidenteel zeer gevarieerde diensten moeten verlenen ten behoeve van de aangesloten leden, deels in samenwerking met andere organisaties.

Verlangd wordt:

- academische opleiding
(bedrijfseconomische studierichting)
- leeftijd 30.- 40 jaar
- goede contactuele eigenschappen
- ervaring op het vorenomschreven werkkterrein.

Geboden wordt een zelfstandige werkring met ruime honorering en gunstige pensioenregeling.

Belangstellenden kunnen zich voor het verkrijgen van nadere inlichtingen wenden tot de heer drs. J. J. F. van den Bergh van onderstaand bureau.

Discrete behandeling wordt gegarandeerd.

Brieven, bevattende gegevens o.a. omtrent opleiding, levensloop en sollicitatiemotief, te richten aan het Laboratorium voor Toegepaste Psychologie, Vossiusstraat 54 - 55 te Amsterdam-Z., telefoon 020 - 792727.

Op de enveloppe vermelden de letters: B.E.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1963 = 100)	30 dec. 1968	H. & L. 1969	17 jan. 1969	24 jan. 1969
Algemeen	121	125 — 120	122	125
Internationale concerns	127	132 — 125	129	132
Industrie	119	122 — 118	120	122
Scheepvaart	89	94 — 90	93	93
Banken en verzekering	98	102 — 97	99	102
Handel enz.	122	124 — 121	122	124

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

	30 dec. 1968	17 jan. 1969	24 jan. 1969
New York	1968	1969	1969
Dow Jones Industrials	945	932	940
Rentestand			
Langlopende staatsobligaties ¹ ..	6,63	6,70	6,72
Aandelen: internationales ²	3,4	.	.
lokales ²	3,9	.	.
Disconto driemaands schatkist- papier	5	4½-5	4½-5

¹ Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

² Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

Prof. Dr. C. D. Jongman

Aandelenkoersen ¹

Kon. Petroleum	f. 182,90	f. 181,80	f. 189,40
Philips	f. 163,35	f. 162,20	f. 162,75
Unilever, cert.	f. 125,30	f. 129,65	f. 130,90
Zout-Organon	f. 199,80	f. 198,05	f. 198,35
Hoogovens, n.r.c.	f. 101,80	f. 104,60	f. 110,—
A.K.U.	f. 123,20	f. 127,20	f. 130,10
AMRO-Bank	f. 64,30	f. 63,—	f. 64,20
Nat. Nederlanden	800	796	805
K.L.M.	f. 212,—	f. 227,—	f. 251,25
Robeco	f. 255,50	f. 254,50	f. 257,—

Kennen uw kennissen
„E.-S.B.” al?

VRAAG EENS PROEFNUMMERS AAN

jong econoom

 Voor een middelgroot bedrijf zoeken wij contact met een jong econoom, welke geïnteresseerd is in de functie assistent van de directie. Deze functie behelst het vergemakkelijken van de taak van de directie onder meer door: het stelselmatig voorbereiden van commerciële beleidsbesprekingen, het begeleiden van de effectuering van directie-besluiten en het vertegenwoordigen van de directie.

Deze werkzaamheden vinden plaats in nauw samenspel met het directie-secretariaat, commerciële stafafdelingen en de leiding van werkmaatschappijen.

De gedachten gaan uit naar een jong econoom, welke enige ervaring heeft opgedaan op management-niveau. Lenig denken, snel werken alsmede doelmatigheid in sociaal contact wordt op prijs gesteld. Deze functie wordt gezien als een nuttige voorbereiding voor een leidinggevende positie. De honorering is goed. Geheimhouding bij sollicitatie is verzekerd. Geïnteresseerden wordt verzocht telefonisch (010-281099) of schriftelijk contact op te nemen met Drs. A. Baart.

Commercieel Adviesbureau drs A. Baart

Bergweg 304 Rotterdam.

